

LIV SAGA MILTON

Axels tribader

Om den lesbiska tematiken i August Strindbergs
roman *En dåres försvarstal*

FÖRFATTAREN AUGUST STRINDBERG (1849–1912) var väl insatt i sin tids samhällseliga debatter och deltog i allra högsta grad i den könspolitiska diskussionen. Han är dessutom en av de första svenska författare som i sin skönlitterära produktion explicit behandlar samkönade relationer mellan kvinnor, även om han gör det på ett övervägande negativt sätt. Ett av de mest uppmärksammade exemplen på denna motivkrets finns i romanen *En dåres försvarstal*, vilken Strindberg skrev 1887–1888 på franska. Olika omständigheter gjorde dock att romanen utkom först i tysk översättning 1893 och därefter på franska 1895 (Öhman 2001:35f). När romanen publicerades möttes den av förfasning, väckte skandal och blev åtalad för sedlighetssårande beskrivningar (Lönngren 2007:37). Publiken provocerades av det självbiografiska innehållet och läste, enligt David Gedin, romanen som ”en pinsamt utlämnande redogörelse för hans [Strindbergs] och Siri von Essens äktenskap”. Många kopplade också romanen till det man såg som Strindbergs mentala ohälsa (Gedin 2010:96).

Det förefaller förvisso uppenbart att Strindberg använde händel-

ser och personer ur sitt liv som inspiration, och att det finns likheter mellan händelsernas grunddrag i *En dåres försvarstal* och äktenskapet mellan Strindberg och Siri von Essen (se t.ex. Martinus 2007), men jag vill ändå framhålla att *En dåres försvarstal* likafullt är en roman – ett litterärt, fiktivt konstverk. Som Gedin påpekar betonar Strindberg att det rör sig om en roman bl.a. genom de olika förord som inleder romanen och genom valet att kalla karaktärerna för Axel och Maria och *inte* för August och Siri (Gedin 2010:96). Gedin fortsätter att peka på de undanglidande förutsättningarna för läsningen av *En dåres försvarstal*. Man vet inte om det handlar om en bikt eller ett försvarstal, vad det är som försvaras eller vem ”dåren” är. ”Betecknar det en kliniskt mentalsjuk individ, romantikens heliga dåre eller bara en människa som är galen av svartsjuka?” Här, menar Gedin, blir det konstnärliga mediet synligt: det handlar snarare om att skapa en konstnärlig text än om en ambition till en journalistisk redogörelse. Det är inte bara ett yttre händelseförlopp som gestaltas utan också ett inre tillstånd (Gedin 2010:99).

Jag övertygas av Gedins resonemang och kommer därmed att förhålla mig till romanen som ett fiktivt verk snarare än en biografisk skildring. Vidare är jag inspirerad av tidigare forsknings tillvägagångssätt att fokusera kön och sexualitet i Strindbergs mångfaceterade texter. Strindberg arbetade ständigt, enligt Eva Borgströms formulering, ”med frågor om kvinnligt och manligt, natur och onatur, moral och omoral, om kön, sexualitet och makt” (Borgström 2008:185). Avseende *En dåres försvarstal* så har det samkönade begreppet mellan kvinnor rönt förhållandevis stor uppmärksamhet, trots de överlag negativa skildringarna och trots att, som exempelvis Ann-Sofie Lönngren har påpekat, det har funnits en tendens att ignorera alternativt bortförklara dessa inom den traditionella Strindbergforskningen (Lönngren 2007:41). I stället är det, åtminstone

historiskt sett, främst inom lesbisk litteraturhistorieskrivning som de samkönade begären i *En dåres försvarstal* har uppmärksammats, varvid detta har skett mot bakgrund av företrädesvis tre olika idéer som fanns i tiden, nämligen romantisk vänskap, emancipation/"den nya kvinnan" och kvinnlig homosexualitet som perversitet. I denna artikel tar jag avstamp i den tidigare forskningen på så vis att jag betraktar det fiktiva verket – *En dåres försvarstal* – genom de beskrivningar Strindberg låter berättaren och huvudpersonen Axel göra av samkönat begär mellan kvinnor i förhållande till dessa tre idéer. Relevant forskning kommer att införas under analysens gång. Det som framförallt är nytt med min infallsvinkel är att den tillåter dessa tre idéer att samexistera och gemensamt skapa den komplexa bild av samkönat begär mellan kvinnor som finns i romanen, till skillnad från tidigare forskning som ofta tar fasta på *en* infallsvinkel.

Att svartmåla kvinnlig vänskap

Axel, som är romanens berättare, upplever sig utpekad som galen och beskylld för att ha förstört sin hustru Marias karriär och förslösat hennes hemgift. Det som börjar som en bekännelse övergår tämligen omgående till anklagelser mot Maria: det är hon som sprider ut illvilliga rykten om honom, karriären gick i stöpet eftersom hon är både lat och utan talang och någon hemgift fanns egentligen aldrig. Enligt Axel är Maria dessutom ett liderligt stycke med alkoholproblem, och hon slösar bort hushållets pengar. Som Borgström påpekar är det inte alls säkert att läsaren litat på berättarjaget, tillika titelns däre. Snarare är det så att all hans svartsjuka, alla hans beskyllningar, utfrågningar och uppläxningar undergräver hans trovärdighet (Borgström 2008:203). Enligt Axel har Maria varit otrogen med de flesta män *och* kvinnor som passerar genom berättelsen och, som Borgström skriver: ”Ju längre den känslomässiga

processen fortskrider, ju mer koncentreras berättelsen kring Marias påstådda erotiska eskapader med kvinnor. Vänskap mellan kvinnor hotar äktenskapet och framställs som allt annat än harmlös.” Borgström fortsätter: ”Den romantiska vänskapens tid är förbi.” (Borgström 2008:204) Jag vill nyansera det senare påståendet och i stället föra fram tanken att romantisk vänskap som idé fortfarande är etablerad i tiden och att just det är själva anledningen till att Strindberg så hästskt svartmålar kvinnlig vänskap. Han tar spjörn emot en etablerad idé genom att skriva fram den som ogiltig och därigenom varna sina läsare för en dold fara.

Synen på kvinnors kärlek till kvinnor har förändrats genom tiderna och samkönad kärlek har gestaltats på olika sätt i litteraturen. Lillian Faderman behandlar i *Surpassing the love of men* (1981) romantiska vänskapsförhållanden och kärlek mellan kvinnor från renässansen till och med 1900-talet. Hon poängterar att kvinnors kärlek till kvinnor under 16- och 1700-talet inte bara godkändes i vänskapssvärmeriets form, utan sågs som något positivt och karaktärsdanande. Romantisk vänskap innebar att två kvinnor i möjligaste mån delade sina liv med varandra och att deras respektive känslor var riktade gentemot den andra kvinnan. I relationen ingick sensualitet som tog sig uttryck i kyssar och smekningar och innerliga kärleksförklaringar (se Faderman 1997 t.ex: 16, 71, 76, 80, 142). Psykisk och fysisk intimitet ingick alltså som en naturlig – och i omgivningens ögon oskyldig – komponent i kvinnors vänskap. I Axels berättelse demonteras oskulden.

Till en början skildras Marias vänskap med kvinnor inte på ett (explicit) sexuellt sätt, utan vänskapen framställs i högsta grad som ett hot. Gemensamt för de väninnor Maria har nära relationer med i Sverige – fröken B., Amélie och Helga – är att de ekonomiskt utnyttjar Maria (alltså egentligen Axel), att de omfattar emanci-

patoriska idéer och att Maria hellre umgås med dem än med Axel som därigenom upplever sig övergiven. Den förstnämnda väninnan är under en tid Marias hyresvärdinna och de två sistnämnda väninnorna blir, på Marias inrådan, inneboende hos det äkta paret.

Så fort fröken B. presenteras förstår vi av Axels beskrivning att vi ska uppfatta henne som en mycket suspekt person.

En avskyvärd människa, med misstänkt uppsyn av kopplerska, omkring trettiofem år, som levde på ingenting, alltid var i förlägenhet, alltid strövade omkring på gatorna i magnifika och extravaganta toaletter, nästlande sig in i familjer för att till sist be om ett lån, beklagande sig över sitt dystra öde. (199)¹

Väninna nummer två, Amélie, finns som ett stöd för Maria när hennes och Axels åsikter går isär: ”Hon är min hustrus tröstarinna, och Maria gråter ut vid hennes barm, när jag inte vill veta av några hundar. Det är hon som lyssnar på min hustru, när hon slungar ut förbannelser mot äktenskapet, kvinnornas slaveri, deras trälldom.” (218) Men ”värst” av dem alla är antagligen väninna nummer tre, Helga, som helt och fullt får Marias uppmärksamhet:

Till en början installeras väninnan, efter fasansfulla sammandrabbningar mellan oss, som hyresgäst i ett möblerat rum, avskilt från vår våning. Maria ville ha henne inackorderad i maten, vilket jag bestämt och med all kraft motsatte mig. Likafullt, och trots mina försiktighetsåtgärder, är den vackra väninnan och hennes kjolar i vägen överallt i bostaden, så att jag till sist inbillar mig leva i bigami. Och på kvällarna, som jag skulle vilja tillbringa tillsammans med min hustru, drar hon sig tillbaka in i väninnans rum, där de festar på min bekostnad, röker mina cigarrer, dricker min punsch.

Jag börjar avsky väninnan, och då jag blott med möda lyckas behärska mig, får jag ovet av Maria varje gång jag brister i artighet mot 'det stackars barnet'. (235f.)

Helga lyckas dessutom med konststycket att använda alltför mycket pengar ur hushållskassan, fördärva köksan och tjänsteflickan samt tvinga Axels goda vän till äktenskap under tiden som hon har en sexuell relation med Maria. Som bevis framlägger Axel en händelse han bevittnat: "Maria har hamnat i en fåtölj med den vackra väninnan i knät och kysser henne gång på gång." (237) Senare omtalar han även Helga som Marias "förmodade älskarinna" och använder uttrycket "Lesbias hämnd" om densamma (275).

Genom Axels berättelse får vi också del av hur Maria (enligt honom) försvarar sina relationer med andra kvinnor. Axel anser att det Maria gör genom att kyssa och omfamna andra kvinnor är brottsligt och perverst, medan hon menar att det är en oskyldig lek som roar henne. Maria beskrivs i dessa samtal som naiv och omedveten, något som delvis gör en förälskelse mindre hotfull i Axels ögon. Maria har varit förälskad i sin kusin Mathilde och detta talar hon ogenerat om när han påminner henne om hennes "vettlösa passion".

På detta svarade hon uppriktigt, med den oskyldigaste ton i världen, att hon själv blivit förvånad över att en kvinna kunde bli så vansinnigt förtjust i en annan kvinna.

Lugnad av den naiva bekännelsen erinrade jag mig att Maria mitt i sällskap hos min sväger hade gett uttryck åt rent amorösa känslor för kusinen, utan att rodna, utan att vara medveten om fåten. (229)

I citatet kan man se Marias tankar om sin ”passion”: att den förvånat henne och att hon inte trott att det var möjligt för en kvinna att bli så förtjust i en annan kvinna. Maria vänder dessutom vid upprepade tillfällen anklagelsen bort från sig själv och emot Axels fantasi: ”Hon skyller som förut på min ’smutsiga fantasi’, anklagande mig för att vara så fördärvad att jag blott såg oanständigheter överallt.” (229) Borgström påpekar att Maria använder sig av en äldre tankemodell där sexuella handlingar mellan kvinnor framstår som omöjliga: utan en man kan inget avgörande hända. Marias argument fungerar dock inte i romanvärlden då Axel inte övertygas av det och närhet mellan kvinnor i stället för något oskyldigt framställs som ett hot mot äktenskapet (Borgström 2008:207). Själva poängen med att Maria (genom Axel) får använda andra tankemodeller, menar jag, är just att motbevisa dem: för Axel är kvinnors vänskap inte oskyldig utan det lesbiska begäret närvarar hela tiden som en hotfull resonansbotten.

Axel har åtminstone ett personligt motiv till att svartmåla Marias väninnor – de för ut hennes version av äktenskapet till allmänheten:

Jag är alltså nedrig, och alla väninnorna i Sverige hålls underrättade om utvecklingen av min galenskap.

På så sätt fullbordas legenden bit för bit och under årens lopp får min personlighet fasta konturer; och i stället för den renhjärtade skalden framträder en svärtad, suddig mytologisk figur, tangerande brottslingstypen. (262)

Om man kan tala om en övergripande anledning till att svartmåla kvinnlig vänskap handlar den om sammanblandningen av vänskap, emancipation och samkönat begär mellan kvinnor.

Borgström läser Strindbergs *En dåres försvarstal* som ett exempel

av flera på hur Strindbergs begreppsvärld om kön/sexualitet såg ut och hur den förändrades över tid. I *En dåres försvarstal* framstår samkönat begär mellan kvinnor som en faktisk (hotfull) möjlighet. Emancipationen skulle, enligt Strindberg, kunna leda till att fler kvinnor valde samkönade relationer vilket enligt Borgström visar att heterosexualiteten för Strindberg är i kris (Borgström 2008:203ff.). Jag inspireras av Borgströms påpekande att Strindberg kopplar samman emancipation och samkönat begär mellan kvinnor till en gemensam hotbild och jag adderar romantisk vänskap till bilden.² Varken det ena eller det andra bör tillåtas, eftersom de i Axels värld tycks vara både varandras orsak och verkan. I min läsning innebär kvinnors nära relationer till varandra i romanen att män utesluts och kvinnor förenas, och att den kvinnliga vänskapen därmed utgör en grund för såväl emancipation som sexuella relationer.

Att svartmåla kvinnoemancipation

Strindberg har fått dras med epitetet kvinnohatare allt från sin samtid fram till idag, men som Geneviève Fraisse påpekar så finns det en skillnad mellan att vara kvinnohatare och att vara antifeminist. Hon menar att Strindberg snarare är en antifeminist som förkastar jämställdhet än en kvinnohatare, men genom att han själv använder den beteckning han pådyvlats blir det svårare att se skillnaden (Fraisse 1999:59). Ulf Olsson menar att *En dåres försvarstal* "centreras kring sexualiteten och den typ av 'ny kvinna' som Maria representerar" (Olsson 1996:159), och att romanens "ideologisk-politiska projekt" är "den mördande kritiken av den nya kvinnan" (Olsson 1996:178).

I samband med kvinnors ökande självständighet spreds idén om "den nya kvinnan". Borgström definierar kort och koncist "den nya kvinnan" som "ett begrepp för unga, yrkesarbetande, själv-

ständiga och moderna kvinnor i storstad omkring 1900” (Borgström 2008:299). Whitney Chadwick och Tirza True Latimer ger en längre beskrivning i *The modern woman revisited*. De menar att ”den nya kvinnan” är en trop för de friheter som en ung generation utövade på 1920-talet. De nya kvinnorna sökte professionell och social frihet och var synliga i det offentliga rummet – några var mer synliga än andra i och med att de använde sig av traditionellt maskulina attribut såsom kortklippt hår, byxor och rökning. I bilden av ”den nya kvinnan” ingår dessutom att vara sexuellt aktiv: hon har ett aktivt begär och väljer själv sitt begärsobjekt utan att ta hänsyn till de konventioner som fanns i frågan gällande kön, klass, etnicitet, ålder och äktenskaplig status (Chadwick & Latimer 2003a:xv, xviif.; Chadwick & Latimer 2003b:3, 7). Exemplet är hämtat från 1920-talet men introducerar några viktiga drag i bilden av ”den nya kvinnan”. Begreppet kom i bruk i Sverige under det tidiga 1880-talet (Fjelkestam 2002:21), och Ebba Witt-Brattström menar att termen började användas allt flitigare under 1890-talet under inflytande av kvinnors nya medborgerliga rättigheter, deras plats i samhällsnyttiga yrken och i offentligheten (Witt-Brattström 1996:56).

Att *En dâres försvarstal* kritiserar den nya kvinnan/emancipationen råder det inget tvivel om. Axel skröder inte orden vad gäller emancipationen och Strindberg passar på att låta Axel ge författar-konkurrenten Ibsen en känga:

Vid den här tiden börjar den stora fars som kallas kvinnofrågan få sitt genombrott tack vare ett teaterstycke som lagats ihop av den berömda manliga norska blåstrumpan, och alla uppmjukade hjärnor angrips av monomanin att se underkuvade kvinnor överallt. Jag låter inte lura mig, och följaktligen stämplas jag som kvinnohatare. (234f.)

Det ligger nog nära till hands att kalla romankarakteren Axel för kvinnohatare – utöver övertygad antifeminist. För Axel går kvinnofrågan ut på att ta makten från mannen och att ”återgå till matriarkatet”. Axel tycks alltså mena att det någon gång i tiden funnits ett matriarkat. Likafullt anser han att ”de usla kvinnodjuret” knappt bidragit till civilisationen. När Axel beskriver kvinnor som grupp gör han det som ”bronsåldersintelligenser”, ”halvapor”, ”denna hord skadedjur”. Kvinnor är männens fiende – ”underlägsen i begåvning men vida överlägsen genom sin totala avsaknad av moralisk känsla.” (264)

I ett av exemplen ovan framgår att Maria fått ge uttryck för vad Axel skulle kalla emancipatoriska idéer i en väninnas famn – ”Det är hon som lyssnar på min hustru, när hon slungar ut förbannelser mot äktenskapet, kvinnornas slaveri, deras trældom.” (218) Att kvinnor skulle vilja ha rösträtt eller liknande är inte i fokus för Axels version av emancipation. Snarare handlar det om att slippa allt ansvar för hem och familj och i stället få frihet att leva ett utsvävande liv. När han beskriver hur emanciperade kvinnor beter sig kan det låta så här:

Under den här tiden uppför hon [Maria] sig som en emanciperad kvinna, befriad från alla plikter som maka och mor, och eftersom min sjukdom förbjuder mig att delta i artistträffarna, går hon dit ensam. Ibland kommer hon inte hem förrän framåt morgonen, berusad, och då för hon ett sådant oväsen att hon skulle kunna väcka hela huset, och jag hör med vämjelse hur hon spyr som en fyllkaja i barnens rum, där hon sover. (246f.)

Ytterligare en väninna dyker upp under parets utlandsvistelse, ”en fröken från Skandinavien, indränkt med kvinnoemancipationens

alla dumheter” (263). Dessa ”dumheter” backas upp av en manlig författare: ”Till förstärkning har hon tagit med sig en bok av en asexuerad man som, desavouerad och avslöjad av alla partier, sänker sig till att uppträda som förrädare mot sitt kön och gå i förbund med alla den civiliserade världens blåstrumpor.” (263) Att författaren inte står högt i kurs hos Axel är uppenbart, men här vill jag dröja vid ordvalet ”asexuerad” – ett ord Strindberg kan använda både om någon som överskrider könsgränserna och om någon som överskrider heterosexualitetens gränser.

Fraisse lyfter fram att Strindberg med ”de asexuerades sak” i allmänhet menar att kvinnor som efterliknar män förlorar sitt kön utan att för den skull tillhöra det manliga könet. Kvinnan blir könlös. Tanken har sin motsvarighet hos många andra som under 1800-talet oroad sig för feminismens konsekvenser: det fanns en rädsla i tiden för att både kön och sexualitet skulle kunna utplånas (Fraisse 1999:63, 65). För Axel i *En dāres försvarstal* tycks rädslan framförallt gälla att *heterosexualiteten* skulle kunna utplånas hos kvinnor.

Strindberg låter Axel koppla lesbiskhet till kvinnoemancipation för att visa hur fel den sistnämnda är. Vid ett tillfälle beskriver Axel två danska kvinnor som ”tror sig vara männens jämlikar” (270). Dessa har lagt sig till med ”mannens yttre åthävor” såsom att röka och spela biljard och hänger sig åt ”amorösa lekar sinsemellan” (270). Vid ett annat tillfälle beskriver Axel en av de två danskorna som fruktansvärt ful och lesbisk. Hon dricker sig berusad och utstöter ”idiotiska skratt”. Därmed behövs det inte sägas mer: ”Jag har aldrig sett någonting så monstruöst i människohamn, och mina tankar om kvinnoemancipationen är befästa för all framtid.” (282) Att koppla lesbiska till kvinnoemancipationen var vanligt, enligt t.ex. Faderman, och hon menar att bl.a. sexologer försökte skrämja kvinnor till att avstå från såväl emancipationsrörelse som lesbiska relationer

genom att hävda att de båda företeelserna var abnormala (Faderman 1997:240). Kopplingen mellan samkönat begär och könsöverskridande beteende var än vanligare. I det sena 1800-talets sexologiska teorier om homosexualitet fanns, vilket jag återkommer till, hela tiden tankar om könsöverskridanden närvarande.

Att svartmåla sexuellt begär mellan kvinnor

Som jag tidigare nämnt kommer Axel att allt mer fokusera på Marias – verkliga eller påstådda – sexuella relationer med kvinnor. Kvinnorna är allt från pigor till väninnor till lesbiska. Axel bevittnar flera intima tillfällen mellan Maria och andra kvinnor. En av de första scener han tar del av utspelar sig mellan Maria och en tjänsteflicka.

En kväll då tjänsteflickan höll på att bädda Marias säng, som nu stod i rummet intill mitt, får jag alltså höra små kvävda skrik, förstulna skratt, liksom framkallade av kittlingar! Det gör mig obehaglig till mods, och i det jag ger efter för en oförklarlig beklämning, som hotar att övergå i raseri, öppnar jag häftigt dörren som står på glänt och överraskar Maria i färd med att krama pigans bröst och försöka kyssa dem. (228f.)

Händelsen med tjänsteflickan leder till ett gräl som visar att författaren Strindberg är medveten om både gällande lagstiftning och om tidens läkarvetenskap. Strindberg låter Axel tänka: ”Vad tjänar det till att klargöra för henne att lagen dömer till straffarbete för sådana brott, vad tjänar det till att försöka få henne att tro att beröring av en kvinnas bröstvårtor väcker föremålets lust och därför i läkarböcker räknas in bland lasterna.” (229f.)

Den aktuella lagstiftningen då romanen skrevs var 1864 års straff-

lag, paragraf 18:10: "Öfwar någon med annan person otukt, som emot naturen är, eller öfwar någon otukt med djur; warde dömd till straffarbete i högst två år." (Sveriges Rikes Lag 1874:217) I historiens backspegel kan vi se hur lagen faktiskt tillämpades fram till att den avskaffades 1944 – något Strindberg naturligtvis inte hade samma kunskap om. Straffen blev faktiskt ganska låga för samkönat sex så länge båda parter var vuxna. Trots att lagstiftningen var könsneutral var inte tillämpningen det; det var nästan uteslutande män som dömdes (Norrhem, Rydström & Winkvist 2008:124, 190). Axel lyfter alltså fram lagen även om han, precis som Borgström påpekar, inte tycker att Maria förtjänar att dömas efter den eftersom hon är omedveten om sitt brott (Borgström 2008:207). Axel tänker: "Hon är alltså en omedveten brottsling som det vore bättre att spärra in på en uppfostringsanstalt för kvinnor än att sätta i fängelse." (230) Likafullt återkommer Axel gång på gång till hot och konsekvenser, lag och medicin. Lesbiskhet är en av könslivets "anomalier" som "tycktes mig hemska liksom alla avvikelser man inte strax fattar." (228)

I *Epistemology of the closet* (1990) menar Eve Kosofsky Sedgwick i Michel Foucaults efterföljd att "sexualitet" fått en alltmer privilegierad ställning i förhållande till våra västerländska konstruktioner av identitet, sanning och kunskap. Under det sena 1800-talet konstruerades i enlighet därmed kategorierna homo- och heterosexuell, och precis som alla människor tidigare tillskrivits manligt eller kvinnligt kön tillskrevs de nu homo- eller heterosexuallitet. Det som tidigare betraktats som handlingar begreppsliggjordes nu som en identitet och såväl homo- som heterosexuella började betraktas som olika *sorter*; skiljelinjen mellan människor var sexualiteten (Sedgwick 1991:2f, 9, 83). Under det sena 1800-talet medicaliserade alltså sexologin företeelser som tidigare betraktats som

omoraliska/brottsliga, såsom onani och homosexualitet (se t.ex. San Martin 2000:688). Teorierna om homosexualitet fick ett stort genomslag utanför vetenskapliga sammanhang och formade populära föreställningar om homosexuella (Bredbeck 2000b:795). Det fanns en hel uppsjö av sexologer som var verksamma vid denna period men här nöjer jag mig med två exempel.

Både Richard von Krafft-Ebing och Henry Havelock Ellis skilde mellan ”riktiga homosexuella” (sexuell inversion) och ”pseudo-homosexuella”. Homosexuellt begär kan enligt detta tankesätt uppstå beroende på till exempel en enkönad miljö, medan inversion var resultatet av individens medfödda konstitution (Bredbeck 2000a:474). Utöver uppdelningen i medfödd och tillfällig homosexualitet delade Krafft-Ebing och Ellis också upp homosexualitet i en skala vilket tydliggör den stora vikt de, som så många andra, lade vid könsöverskridanden i samband med homosexualitet. Krafft-Ebings skala består av fyra steg: längst ned finns kvinnor som är mottagliga för närmanden från maskulina kvinnor, därefter kommer kvinnor som föredrar att klä sig i manliga kläder; på det tredje steget står kvinnor som helt och fullt antagit en maskulin roll och på det översta steget står kvinnor vars enda kvinnliga drag är deras könsorgan. Ellis skala är liknande men den utgår i stället från romantisk vänskap på det första steget och aktivt inverterade kvinnor på det sista. (Newton 1990:287f.)

I dessa teorier om homosexualitet finns hela tiden tankar om könsöverskridanden närvarande, som bl.a. Svante Norrhem, Jens Rydström och Hanna Winkvist påpekar. Intresset för det könsöverskridande hänger naturligtvis samman med den syn man hade på kön och sexualitet överhuvudtaget. Vid denna tid framstod heterosexualitet som en del i att vara kvinna eller man – att vara kvinna innebär att attraheras av män och vice versa. Enligt denna

logik kan inte en kvinna som attraheras av kvinnor vara en ”riktig” kvinna (Norrhem, Rydström & Winkvist 2008:131).

Det finns ställen i romanen där Axel gör en tydlig åtskillnad mellan feminina och maskulina kvinnor. Maria har en nära relation till fröken Z. som vi ska stifta närmare bekantskap med nedan. När de av olika skäl ska skiljas åt sjunger Maria en sång till avsked och lyckas till och med göra Axel berörd.

Det var en sådan naivitet och rörande uppriktighet att varje liderlig tanke försvann – det var en kvinna som besjöng kvinnan! Och sällsamt nog, varken hennes uppträdande eller minspel gav intryck av viragon, mankvinnan, nej, det var den älskande kvinnan, öm, hemlighetsfull, gåtfull, ogripbar. (281)

Maria sammankopplas här med en ren kvinnlighet, utan begär. Fröken Z. – föremålet för sången – presenteras däremot lite senare som maskulin med lesbiskt begär och helt utan attraktionskraft för män. Feminint kontra maskulint är dock för det mesta inte riktigt så enkelt. Både Marias tidigare väninna, Helga, och Maria själv beskrivs (oftast) som vackra feminina kvinnor, trots att de har en sexuell relation med varandra.

Fröken Z. har sedan tidigare en nära väninna och Maria undrar om det finns bevis för ”den där sortens förbindelser som du miss-tänker mellan våra unga väninnor” (279), vilket ger Axel ett tillfälle att lägga ut texten om denna ”perversitet” som är honom ”ofattlig”:

– Om de där fröknarna roar sig, rör det inte mig, eftersom det inte får några konsekvenser för min familj! Men i samma stund som denna egenhet, om du vill kalla den så, medför tråkigheter för oss, har en rättstridig handling blivit begången. För mig som filosof

existerar inga laster, utom i betydelsen kroppsliga eller själsliga lyten. Och då deputeradekammaren i Paris nyligen diskuterade frågan om onaturliga laster, anslöt sig alla framstående läkare till den åsikten att lagen inte bör blanda sig i sådana saker, utom i de fall då medborgarnas intressen blir allvarligt åsidosatta. (279f.)

Vad är det då för konsekvenser som har drabbat Axel? Jo, ”uteslutning ur sällskapslivet och en offentlig skymf”. Romanens Axel är mycket fokuserad på det som syns utåt och han oroar sig för konsekvenser av att Marias relationer med kvinnor ska iakttas av andra, medan (den naiva) Maria är totalt obekymrad.

Vid midnatt upptäcker jag till min obeskrivliga fasa att Maria, halvfull, mitt i skaran av unga flickor som hon samlat kring sig, slukar dem med lystna ögon och kysser dem med vidöppet gap på det sätt som jag känner igen från det tillfälle jag tidigare berättat om, då hon sjöng lesbiska visor.

Kommendanten sitter i ett hörn av salen och iakttar henne, beredd att explodera. Strax ser jag för min inre syn fängelse, straffarbete, oundviklig skandal, och jag störtar in i flickskocken och skingrar den genom att bjuda upp till dans. (297)

På flera ställen i texten får vi veta att Maria vänslas med sina väninnor för öppen ridå och att detta tycks bekräfta rykten som redan är i svang. På en middagsbjudning tidigare i romanen tar Maria sin väninna Helga i knäet och kysser henne vilket leder till reaktioner bland de andra närvarande.

Fascinerad av den bisarra synen och liksom för att bevisa en anklagelse tar då den ryktbare skådespelaren en kollega avsidet,

pekar på de båda kvinnorna och utbrister:

– Där ser du själv!

Utan minsta tvivel var detta en anspelning på rykten som var i omlopp, och under det skämtsamma yttrandet dolde sig vissa undermeningar. (237)

Det behöver heller inte vara fysisk närhet som visas för att ge upphov till rykten – det räcker med visade känslor såsom vänskap/förälskelse och svartsjuka. ”Den litterata väninnan, som låtsats att hon fattat tycke för mig, erövrar av Maria, som omfattar henne med så varma känslor att folk börjar prata. / Samtidigt grips väninnans kamrat av svartsjuka, vilket ger upphov till ännu fulare rykten.” (277)

I ett brev från en vän får Axel kunskap om ryktena som går om hans fru: ”att min hustru, enligt skandinavernas bestämda uppfattning, skulle ha böjelse för otillåten kärlek och att de båda danska fröknarna var kända som tribader i Paris, där de frekventerat lesbiska kaféer.” (280) Här kan man också notera att människor i allmänhet (i romanen) tycks känna igen ”tribader” (alltså lesbiska), och att dessa tribader tycks ha ett levande kollektiv. Maria förefaller vara en av få, om inte den enda, som inte förstår sig på det anmärkningsvärda i samkönade relationer mellan kvinnor. När hon skiljts från fröken Z. ondgör sig Axel över hennes naivitet: ”Och aningslös som hon är, döljer Maria inte alls anledningen till sin smärta, utan utgjuter sig överallt i klagan och kärlekssorg. Det är alldeles otroligt.” (282)

Vid enstaka tillfällen beskriver Axel en eventuell medvetenhet från Marias sida. Axel spekulerar i om hon kan ha förstått att hennes begär kan leda till konsekvenser: ”Vare sig fruktan för följderna av hennes perversa begär tvingar henne att förklä sig till kokett eller hennes kvinnliga instinkter väckts på nytt, börjar hon nu ivrigt kurti-

sera männen, dock alltför utmanande för att jag skall bli svartsjuk på allvar.” (238) Utöver Axels spekulation får också Maria (genom Axels berättelse) göra ett uttalande som pekar mot att hon fått vissa insikter när hon vänslas med en piga. Hon säger: ”Eftersom det är brottsligt att kyssa mig på bröstet, ta och gnugga mitt huvud i stället.” (289)

I sina utläggningar om vad som kan drabba honom avslöjar Axel också de betydligt allvarligare konsekvenser som kan drabba lesbiska kvinnor: ”vidare har fröken Z. förklarat, full som vanligt, för både dig och mig, att hon skulle bli dömd till utvisning om hon stannade i sitt land” (279). Därutöver omnämns t.ex. ”fängelse, straffarbete, oundviklig skandal” (297). Som jag visat ovan framhåller Axel att han, i enlighet med framstående läkares uppfattningar, anser att lagen borde hålla sig utanför ”onaturliga laster” så länge de inte skadar någon. Ändå tycks han totalt oberörd av att lagen faktiskt lägger sig i kärleksrelationer och av att hotbilder riktas mot lesbiska. Däri ligger kanske skillnaden mellan Axel ”som filosof” och Axel i praktiken.

Axel ser de lesbiska kvinnor han faktiskt träffar som monstruösa varelser, vilket direkt visar sig i hans beskrivning av fröken Z. som konkurrerar med honom om Marias känslor.

Men föremålet för denna kärlek var, sällsamt nog, en rödhårig typ, med maskulina drag, böjd och hängande näsa, isterhaka, gula ögon, kinder uppsvällda av dryckjöm, platt bröst, krokiga händer, den avskyvärdaste, otäckaste varelse man kunde föreställa sig, inte ens en bonddräng skulle vilja veta av henne. (281)

Fröken Z. kallas också uttryckligen för ”monstret” och när hon kysser Maria beskriver Axel någon som gränsar till att vara en vampyr eller en kannibal: ”När sången var slut går Maria och sätter

sig bredvid monstret, som stiger upp, fattar hennes huvud, öppnar munnen på vid gavel och kysser henne, det vill säga suger in båda hennes läppar i sitt hiskeliga gap.” (281)³ Den monstruösa kvinnan ingår i en litterär tradition. Från och med 1830-talet spreds dekadenta gestaltningar av lesbisk sexualitet i Frankrike där författarnas syfte var att bl.a. chockera borgerskapet – *épater le bourgeois* – med exempel som Théophile Gautiers *Mademoiselle de Maupin* (1835), Honoré de Balzacs *La fille aux yeux d'or* (1835) och Charles Baudelaires *Les fleurs du mal* (1857). Hos Baudelaire, som inspirerats av både Gautier och Balzac, förbinds lesbiskhet med omätlighet, synd, plåga och förlorad mänsklighet. Det finns dock också inslag av att lesbiska kvinnor betraktas som rebeller eller martyrer. Kvinnorna i Baudelaires dikter är både offer och monster på samma gång. Med tiden kombineras de dekadenta skildringarna med sexologin och med tidens oro för kvinnors ökade självständighet. Dekadensens ambivalenta bild övergick, enligt Faderman, alltmer till en bild av renodlad ondska och i slutet av 1800-talet nådde oron för kvinnors relationer till varandra en topp (Faderman 1997:238, 264, 268ff., 277).

Faderman menar att Strindberg har köpt bilden av lesbianism som renodlad ondska och fortsatt på den av franska författare inslagna vägen med *En daires försvarstal*. Jag håller inte med Faderman om att Strindberg enbart beskriver renodlad ondska och perversitet utan det finns trevande försök att beskriva något annat också. Till exempel återkommer vid flera tillfällen Marias försök att sätta ord på sina upplevelser trots sin bristande kunskap om samkönade relationer. Maria talar till exempel med Axel om sina känslor inför fröken Z.

– Och jag som är tokig i henne! Är det inte underligt? Jag är faktiskt rädd för att vara ensam med henne.

– Vad vill du henne då?

– Jag vet inte! Kyssa henne! Hon är alldeles förtjusande, och här-
omkvällen klädde vi av oss nakna alla tre. Vilken bedårande kropp!
(277f.)

När Maria blir lämnad av denna fröken sörjer hon, och inte ens
Axel kan förhålla sig kallsinnig till hennes sorg.

Då genomgår Maria en hemsk kris, som endast inger mig medli-
dande, till den grad tränar hon efter sin väninna, lider och betar sig
som en olycklig älskare. Hon promenerar ensam i skogen, gnolande
kärleksvisor, hon letar upp platser som hennes väninna besökt, fö-
reter kort sagt alla symptom på krossat hjärta och det till den grad
att jag börjar frukta för hennes förstånd. (282)

Bilden berör Axel, och kanhända också läsaren. Vi får för ett ögon-
blick se en kvinna drabbad av kärlekssorg, inte av perversitet.

Maria och fröken Z. skiljs alltså åt men fortsätter att ha kontakt
via brev. Axel läser ett av danskans brev; ett kärleksbrev som lockar
med ”rymning, enlevering” (282). Axel har misshandlat Maria för-
ut men läsningen av brevet får våldet att eskalera till ett (påbörjat)
mordförsök: ”Hon biter mig i händerna och jag släpar henne fram
till stranden av ån för att dränka henne som en katt, då tanken på
barnen bringar mig till förnuft igen.” (282f.)

Varken Axels våld eller frånvaron av fröken Z. får (i Axels ögon)
Maria att upphöra med samkönade relationer. Axel spionerar på sin
hustru och en piga och ser hur Maria ”kastar giriga blickar på vä-
ninnans mycket välutvecklade bröst” (289) och ”försöker dra hen-
nes uppmärksamhet till sin nakna kropp” (290). Maria framställs
i det närmaste som något djuriskt då det rycker ”i munmusklerna

på henne, påminnande om en gäspande krubbitare, som klådan tvingar dra tillbaka läpparna.” (289) Intressant nog förklarar Axel denna episod med att Maria egentligen begär män: ”Vad betyder nu detta? Alltsammans? Om icke samvetsqual. Jagad av sina lönnligaste begär, grips hon av fasa och tar sin tillflykt till en kvinnas famn! Ett vanartigt barn, en trolös förbryterska och framför allt: en olycklig kvinna.” (290) Några sidor senare menar Axel i stället att Maria faktiskt begär kvinnor och att hon därför intresserar sig för unga flickor: ”Samtidigt flammar hennes passion för det egna könet upp igen, denna gång ännu farligare, emedan hon börjat kasta sina blickar på minderåriga.” (296)

I detta begär till unga flickor finns ett dubbelt hot: naturligtvis ett hot mot de unga flickorna som riskerar att bli förförda men också mot de lesbiska kvinnorna. Tidigare tvingades fröken Z. och hennes väninna att lämna byn de vistats i eftersom de ådragit sig ”bybornas hat” genom att de ”enleverat en vacker flicka från byn” (280). En händelse som upprepar sig via Maria: ”Och vid fortsatta efterforskningar spårar jag upp en ung främmande flicka, fjorton år gammal, som Maria knutit ett varmt vänskapsband med. De kysser varandra, promenerar och badar tillsammans, så att jag anser det nödvändigt att vi tar till flykten.” (285)

De många turerna kring Marias begär och val av sina partner, orsaker och brist på orsaker härtill, ges inga enkla svar. Lönngren läser det samkönade begäret mellan kvinnor som en lesbisk motintrig där Maria framstår som ett hot mot både en patriarkal och heteronormativ ordning. Den erotiska triangeln som utgörs av två män (Axel och Marias tidigare make) och en kvinna (Maria) kan brytas samman inifrån i och med att Maria riktar sitt begär utanför triangeln. Enligt Lönngren sker detta då en lesbisk parbildning i slutänden faktiskt tränger undan den ursprungliga triangelforma-

tionen (Lönngren 2007: 44, 77). I vilket fall misstänker Axel att Maria och fröken Z. så att säga får varandra på slutet:

Ty det går upp ett ljus för mig, när jag närmare iakttar Maria, som i det ögonblicket företer en slående likhet med danska väninnan. Allt finns där: minspelet, hållningen, åtbörderna, frisyren, ansiktsuttrycket! Skulle det kunna vara tribaden som spelat mig ett sådant spratt! Och kommer Maria direkt ur sin älskarinnas armar! (305)

Vid detta tillfälle i texten kallas också fröken Z. för ”fröken David” (306), ett namn som pekar rakt ut ur texten och in i Strindbergs liv. Tillåt därför en liten utvikning, trots att mitt fokus inte ligger på biografiska läsningar. Det sägs att de två danskorna i *En dâres försvarstal* är illa maskerade gestaltningar av Marie David och Sophie Holten. Eivor Martinus påpekar att Siri von Essen och Marie David hade ett nära förhållande och att Marie bodde tillsammans med Siri och dennas och August Strindbergs gemensamma barn under åren 1891–1896 med några kortare avbrott. Vid upprepade tillfällen anklagade Strindberg kvinnorna för att ha en kärleksrelation med varandra (Martinus 2007:99, 118). Hur det låg till med von Essens och Davids relation kan eftervärlden inte veta, men Lena Einhorn har gjort en intressant tolkning av historien i romanen *Siri* (2011).

Sammanfattande diskussion

Genom Axels berättelse i *En dâres försvarstal* avhandlas kvinnors samkönade relationer på olika sätt. I min läsning aktualiseras en idéhistorisk kontext där jag menar att Axel blandar samman och svartmålar tre i tiden aktuella idékomplex, nämligen kvinnors vänskap, emancipation och samkönade begär.

I det första avsnittet – Att svartmåla kvinnlig vänskap – menar

jag att Axel får motbevisa äldre idéer om romantisk vänskap genom att visa att det inte finns något oskyldigt i kvinnors vänskap och intimitet utan att det lesbiska begäret hela tiden närvarar som en hotfull resonansbotten. I kvinnors nära relationer till varandra utsluts män, kvinnor förenas och vänskapen utgör en grogrund för såväl emancipation som sexuella relationer.

I det andra avsnittet – Att svartmåla kvinnoemancipation – visar jag hur Axel kritiserar den nya kvinnan som en maskulin, alternativt könlös varelse som vill slippa allt ansvar för hem och familj och i stället leva ett utsvävande liv. Enligt Axel är risken överhängande att kvinnors heterosexualitet utplånas och ersätts av samkönat begär om kvinnor tillåts frigöra sig från den traditionella kvinnorollen. Han kopplar samman emancipation och lesbiskhet och låter den ena bekräfta den andras abnormitet.

I det tredje avsnittet – Att svartmåla sexuellt begär mellan kvinnor – visar jag att Strindberg är medveten om både gällande lagstiftning och tidens läkarvetenskap och att han använder sig av såväl litterära traditioner som sexologiska tankegångar i sina gestaltningar av lesbiska karaktärer. Flera olika tankemodeller är således verk samma samtidigt, vilket man kan se bl.a. genom att ställa Maria mot fröken Z: vi kan ana sexologernas tankar om beteende (Maria) kontra identitet (fröken Z.) men också sexologins könsöverskridande lesbian (fröken Z.) kontra dekadensens femme fatale (Maria) och det kvinnliga monstret (fröken Z). Samkönat begär mellan kvinnor framställs överlag som ett monstros hot eller som utslag av dåligt samvete, men ibland också – faktiskt – som kärlek.

LIV SAGA MILTON (tidigare Bergdahl) disputerade 2010 med avhandlingen *Kärleken utan namn. Identitet och (o)synlighet i svenska lesbiska romaner* vid Umeå universitet.

REFERENSER

- Borgström, Eva (2008): *Kärlekshistoria: begär mellan kvinnor i 1800-talets litteratur*. Göteborg.
- Bredbeck, Gregory W. (2000a): "Inversion", *The encyclopedia of lesbian and gay histories and cultures: volume II: gay histories and cultures: an encyclopedia*, red. George E. Haggerty. New York & London.
- (2000b): "Sexology", *The encyclopedia of lesbian and gay histories and cultures: volume II: gay histories and cultures: an encyclopedia*, red. George E. Haggerty. New York & London.
- Chadwick, Whitney & Latimer, Tirza True (2003a): "Introduction", *The modern woman revisited: Paris between the wars*, red. Whitney Chadwick & Tirza True Latimer. New Brunswick, New Jersey & London.
- (2003b): "Becoming modern: gender and sexual identity after world war I", *The modern woman revisited: Paris between the wars*, red. Whitney Chadwick & Tirza True Latimer. New Brunswick, New Jersey & London.
- Einhorn, Lena (2011): *Siri*. Stockholm.
- Faderman, Lillian (1997): *Surpassing the love of men: romantic friendship and love between women from the renaissance to the present* [1981]. London & New York.
- Fjelkestam, Kristina (2002): *Ungkarlsflickor, kamrathustrur och manhaftiga lesbiana: modernitetens litterära gestalter i mellankrigstidens Sverige*. Eslöv. Diss.
- Fraisse, Geneviève (1999): "Strindbergs kvinnohat, mellan politik och metafysik", *Strindbergs förvandlingar*, red. Ulf Olsson, övers. Carin Franzén. Eslöv.
- Gedin, David (2010): "Att iscensätta sig själv: Strindberg som självbiograf och självanalytiker", *Om Strindberg*, red. Lena Einhorn. Stockholm.
- Lindén, Claudia (2002): *Om kärlek: litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*. Eslöv.
- Lönngren, Ann-Sofie (2007): *Att röra en värld: en queerteoretisk analys av erotiska trianglar i sex verk av August Strindberg*. Lund. Diss.
- Martinus, Eivor (2007): *Lite djävul, lite ängel! Strindberg och hans kvinnor*. Stockholm.

- Newton, Ester (1990): "The mythic mannish lesbian" [1989], *Hidden from history: reclaiming the gay and lesbian past*, red. Martin Duberman, Martha Vicinus & George Chauncy Jr. New York & London.
- Norrhem, Svante, Rydström, Jens och Winkvist, Hanna (2008): *Undantagsmän- niskor – en svensk HBT-historia*. Stockholm.
- Olsson, Ulf (1996): *Levande död: studier i Strindbergs prosa*. Eslöv.
- San Martin, Nancy (2000): "Sexology", *Encyclopedia of lesbian and gay histories and cultures: volume I: lesbian histories and cultures: an encyclopedia*, red. Bonnie Zimmerman. New York & London.
- Sedgwick, Eve Kosofsky (1991): *Epistemology of the closet* [1990]. New York.
- Strindberg, August (2012): *En dâres försvarstal* [1893]. Övers. Hans Levander. Stockholm.
- Sveriges Rikes Lag, till efterlefnad stadfästad år 1736, tillika med Straff-Lagen, utfärdad år 1864, äfwensom anmärkningar och tillägg, innehållande de allmänna lagen närmast tillhörande författningar och stadganden, hwilka utkommit intill den 15 Oktober 1874; jemte Bibang och Register* (1874): 13:e u. Stockholm.
- Witt-Brattström, Ebba (1996): "Det stora könskriget: feminismdebatt i Europa", *Nordisk kvinnolitteraturhistoria: band III: vida världen 1900–1960*, huvudred. Elisabeth Möller Jensen. Höganäs.
- Öhman, Anders (2001): *Apologier: en linje i den svenska romanen från August Strindberg till Agnes von Krusenstjerna*. Eslöv.

NOTER

1. Jag använder 2012 års utgåva av August Strindbergs *En dâres försvarstal* eftersom den finns tillgänglig på marknaden för den hugade läsaren. Utgåvan är en nytryckning av Hans Levanders översättning som använts i Nationalupplagan av August Strindbergs Samlade Verk, del 25 (1999), se Gunnel Engwalls efterord till 2012 års utgåva, s. 309. För läsbarhetens skull har jag valt att ange referenser till *En dâres försvarstal* med enbart sidhänvisningen inom parentes.

2. Sammanblandningen kommenteras också av Lindén (2002:142f.) som menar att lesbiskhet hos Strindberg associeras med eller likställs med kvinnosak, kulturkvinnan och monstruös kvinnlighet.
3. Lindén (2002:140f.) har uppmärksammat att den fysiska fullheten är avhängig den moraliska bristfälligheten och att det hos Strindberg såväl som hos Zola och Baudelaire är kvinnans mun som avslöjar hennes lastbarhet och vampyriska tendens.

ABSTRACT

The lesbian theme in August Strindberg's novel *En dåres försvarstal* (*Confession of a fool / A madman's manifesto*).

August Strindberg wrote about same-sex relationships between women in some of his fiction, even if he portrayed it negatively. In this article I am studying *En dåres försvarstal*, which was written in 1887–1888. At the centre of my reading, I place the descriptions of same-sex desire between women made by the narrator and main-character Axel. Strindberg allows Axel to do very specific interpretations of three common ideas of the late nineteenth century, namely romantic friendship, “the new woman” and lesbian perversity. The three ideas are interwoven and become each other's both cause and effect.

In the first section – “To paint female friendship black” – I am arguing that Axel refutes the idea of romantic friendship by showing the reader that there is nothing innocent about women's friendships and intimacy. In his view there is always a risk that the friendship turns into a lesbian desire. Women's relationships with each other thus exclude men, unite women and constitute a breeding ground for emancipation as well as for lesbianism.

In the second section – “To paint women's liberation black” – I am focusing on Axel's criticism of the new woman as a masculine or sexless being, who wants to get away from the responsibilities of being wife and mother, and instead seeks her freedom to lead a fast life. If women liberate themselves there is

an impending risk, according to Axel, that their heterosexuality will be obliterated and replaced by lesbianism.

In the third section – "To paint same-sex desire between women black" – I am showing that Strindberg is conscious of both the legislation then in force and the medical "science", and that he is using literary traditions as well as sexology in his portrayals of lesbians. Thus, more than one mode of thought is present in the novel, which one can see just by looking at two of the female characters: there are the sexologists' thoughts about behaviour (Maria) versus identity (Ms. Z.) but also the mannish lesbian of sexology (Ms. Z.) versus the femme fatale of decadence (Maria) as well as the female monster (Ms. Z.). Axel depicts same-sex desire between women as a monstrous threat against both marriage and society, but sometimes also as actual love.